

A HISTORY OF OTTOMAN POETRY'NİN YAYIMLANMAMIŞ VII. CİLDİ

ABDULLAH UÇMAN*

Eski Türk edebiyatıyla meşgul olan hemen herkesin çok iyi bildiği gibi, batı dünyasında divan şiiri üzerine ilk ciddi ve kapsamlı çalışma hüviyetindeki E. J. W. Gibb'in *A History of Ottoman Poetry* adlı altı ciltlik eseri, yer yer oryantalist bir bakış açısıyla yazılmasına ve önemli bazı eksiklikleri bulunmasına rağmen, yayımlanışı üzerinden yüzyıl gibi uzun bir zaman geçtiği halde, bu alanda ilk ve tek olma özelliğini bugün hâlâ korumaktadır¹.

Altı ciltlik bu dev eserin ilk cildi, 15 - 20 yıl süren bir hazırlıktan sonra 1900 yılında yayımlanabilir. Ancak Gibb'in 1901'de aniden ölümü üzerine, ikinci ciltten itibaren eserin geri kalan kısmının yayımını, ailesinin arzusu doğrultusunda, müellifin yakın arkadaşı ve meslekdaşı, İran edebiyatı mütehassısı Edward G. Browne üzerine alır². Browne'ın olağanüstü

* Doç. Dr., Mimar Sinan Üni. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

1 E. J. W. Gibb ve eserleriyle ilgili bellibaşlı değerlendirmeler için bk. Talât Sait Halman, "Ölümünün 75. Yılında Gibb'in *Osmanlı Şiir Tarihi* Konusunda En Geniş Kapsamlı Eserdi", *Milliyet Sanat Dergisi*, sayı 214, 14 Ocak 1977, s.16,33; "Gibb, Elias John Wilkinson", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA)*, c.III, İstanbul 1979, 339; Tanju Oral, "Osmanlı Şiir Tarihi", *TDEA*, c.VII, İstanbul 1990, 157-158; Christopher Ferrard, "Gibb, Elias John Wilkinson", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, İstanbul 1996, 64-66. Gibb'in bu önemli eseri, yayımlanışından yaklaşık yüz yıl sonra Türkçe'ye tercüme edilebilmiş ve iki yıl önce yayımlanabilmiştir: *Osmanlı Şiir Tarihi*, çev. Ali Çavuşoğlu, c.I-II, III-IV, Ankara 1999.

2 E. G. Browne için bk. Taha Toros, "Türk Dostu İki Oryantalist ve Cambridge Üniversitesi'nde Bir Türk Profesör", *Tarih ve Toplum*, II/11(Ekim 1984), 20-23;

gayret ve mesaisi sonucunda eserin ikinci cildi 1902, üçüncü cildi 1904, dördüncü cildi ise 1905 yılında Gibb adına kurulan "The E. J.W.Gibb Memorial Trust" adlı vakıf tarafından yayımlanır.

Gibb'in ölümü üzerine eserin neşrini üzerine alan Browne, bir yandan Gibb'in müsveddelerini belirli bir plan dahilinde düzene koyup yayıma hazırlarken, bir yandan da, müellifin çok önem verdiği halde sadece Şinasi ile Ziya Paşa bahislerini yazabildiği Tanzimat'tan sonraki yenileşme devri Türk edebiyatı bölümünü tamamlayabilecek birini aramaya koyulur. Browne, bu konuda İstanbul'daki yakın dostu Hüseyin Dâniş'ten fikir sorunca, Hüseyin Dâniş de ona, bu sahayı çok iyi bilen yakın arkadaşı Rıza Tevfik'i tavsiye eder³. Her ikisinin de ortak dostu olan Hüseyin Dâniş'in aracılığıyla Browne'dan gelen böyle bir teklifi derhal kabul ettiği anlaşılan Rıza Tevfik, kendisine havale edilen bu büyük ve önemli işi mümkün olduğu kadar kısa zamanda tamamlayacağına dair Browne'a söz verir⁴.

Eserin beşinci cildini 1905 yılında yayıma hazırlamaya başlayan Browne, bu cildin baş tarafına koymayı düşündüğü yenileşme devri Türk edebiyatı hakkındaki geniş bir incelemeyi gözden geçirip gerekli düzeltmelerde bulunması için Rıza Tevfik'e gönderir. Browne'ın önsöz mahiyetinde kaleme aldığı bu makaleyi dikkatle inceleyen Rıza Tevfik, Browne'a cevap olarak 10 Kasım 1905 (28 Teşrîn-i evvel 1321) tarihli "Mukaddime-i Kitâb-ı

Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Browne, Edward Granville , *DA*, VI, İstanbul 1992, 336-337.

³ Bu konu hakkında, E. G. Browne'ın Hüseyin Dâniş'le karşılıklı mektuplarına dayanılarak hazırlanan son araştırmalarından biri durumundaki şu çalışmada ayrıntılı bilgiler mevcuttur: John Gurney, "E. G. Browne and the Iranian Community in Istanbul , *Les Iraniens d'Istanbul* (éds. T. Zarcone, F. Zarinebaf - Shahr), IFEA/IFRI, İstanbul-Téhéran 1993, 156-158. Ayrıca bk. Peter Chelkowski, "Edward G. Browne's Turkish Connexion , *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, XLIX/1, London 1986, 25-34.

⁴ Rıza Tevfik'in, mektuplarında "Muallim-i fazîlet-mend , "Üstâd-ı kerem-mu'tad , "Dost-ı vefakâr , "Üstâd-ı fazîlet-şiar gibi sıfatlarla hitap ettiği Edward G. Browne ile tanışması kesin olarak ne zaman, nasıl ve hangi şartlar altında gerçekleşti, bunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Ancak elimizdeki mektuplardan, bu dostluğun başlangıcının büyük ihtimalle 1902 veya 1903 yılına uzadığını tahmin ediyoruz. Aynı şekilde Browne da Rıza Tevfik'e gönderdiği mektuplarda ona, "Fazîlet-meâb efendim , "Dost-ı azîz, fâzıl-ı mükerreremâ , "Dost-ı azîz, fâzıl-ı bisyâr-ı muhteremâ , "Dost-ı azîz, fâzıl-ı yektâ-yı mükerreremâ gibi sıfatlarla hitap etmektedir (bk. Abdullah Uçman, "A History of Ottoman Poetry Üzerine Mektuplar: Rıza Tevfik'ten Edward G. Browne'a (1), *Tarih ve Toplum*, XXV/147(Mart 1996), 132-136.

Hâmis Hakkında Mütalâât-ı Âcizânemdir" başlığıyla uzunca bir mektup kaleme alır⁵. Ancak eserin beşinci cildi, Browne'ın üç buçuk sahifelik kısa bir önsözünü, Rıza Tevfik'in mektubundan yaklaşık iki yıl sonra, 1907'de yayımlanabilir.

Browne, beşinci cildin başında yer alan önsözünde, Gibb'in eserinin eksik kalan yenileşme devri Türk edebiyatıyla ilgili kısmını bir Türk edebiyatçısının tamamlayacağı hususunu, isim vermeden şu cümlelerle dile getirir:

"Meanwhile I am still hopeful that Gibb's unfinished work may be completed by a very able Turkish man of letters, whose name I am not now at liberty to mention, and who has for some time been engaged on this work. Personally acquainted with most of the leading spirits of the New School, knowing English well and French still better, and animated by a genuine enthusiasm for his work, he has already surveyed a large portion of the field which Gibb not live to cultivate" ⁶.

Aynı cildin indeksten önce, metin kısmının sonunda da, yine Browne'ın adıyla aynı mahiyette şu açıklayıcı cümle yer almaktadır:

"Here ends the Author's manuscript. To continuation and completion of the book, undertaken by a Turkish man of letters, will from the seventh and concluding volume of the work."

A History of Ottoman Poetry'nin 1909 yılında yayımlanan ve bir antoloji mahiyetindeki altıncı cildinin önsözünde ise Browne, Gibb'in eserinin eksik kalan kısmını tamamlayacak olan "bilgili ve yetenekli" Türk edebiyatçısının Türkiye'de "Feylesof" lâkabıyla tanınan Dr. Rıza Tevfik olduğunu açıklamakta artık herhangi bir sakınca kalmadığını belirterek Rıza Tevfik'in

⁵ Esas itibarıyla Namık Kemal'den beri divan edebiyatı hakkında yapılmakta olan genel anlamdaki eleştirilerden pek de farklı olmayan Rıza Tevfik'in bu mektubu tarafımızdan yayımlanmıştır (bk. "Rıza Tevfik' in Edward G. Browne'a Gönderdiği Mektuplar (1), *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 2(Nisan 1983), 31 - 48; ayrıca bk. *Tarih ve Toplum*, 147, 137-140).

⁶ *A History of Ottoman Poetry*, c. V, London 1907, VI,VII. Dikkatle okunduğunda görüleceği gibi Gibb, bu ciltte yer alan Şinasi bahsi üzerinde de yeterince çalışmamıştır. Çünkü burada Şinasi'nin ne siyasî ve ideolojik fikirlerini yansıtan kasideleri, ne de bir kısım sosyal fikirlerini ortaya koyduğu makaleleri üzerinde durulmuştur. Hattâ Gibb'in Şinasi'den seçtiği manzum örnekler bile onun bu tarafını vermekten çok uzaktır (bk. *a.g.e.*, 22-40).

adını anar. E. G. Browne, yazısının daha sonraki satırlarında, Rıza Tevfik'in 1908'de ilân edilen II. Meşrutiyet hareketini takip eden günlerde Türkiye'de adından en çok bahsedilen bir şahsiyet haline geldiğini, birkaç ay öncesine kadar da, onun, edebî çalışmalarını engelleyebileceğinden korktuğu siyasî bir görev üstlendiğini belirtir. Meclis-i Mebûsan'da Edirne mebusu olarak siyasî faaliyetine devam ederken, bir yandan da son devir Türk edebiyatı hakkındaki bölümü Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularından Namık Kemal'den başlayarak, aynı cemiyetin mensubu diğer şair ve yazarların edebî ve politik fikirlerini ele alıp incelemek suretiyle tamamlamaya çalışan Rıza Tevfik, kaleme aldığı kısımları Browne'a teslim etmiş bulunmaktadır. Browne, bir nevi zeyl mahiyetindeki yedinci cildi meydana getirecek bahsin geri kalan kısımlarının da, Türkiye'deki meşrutî rejimin iyice yerleşip oturmasından sonra kısa sürede tamamlanacağından ümitli olduğunu şu cümlelerle ifade eder:

"...The chapter which he has written on Kemal Bey, the chief founder of the Young Turkish party, both from the literary and the political points of view, is however, already in my hands; and I hope that, when the new regime in Turkey shall have settled down on a firmer basis. I may in due course receive further instalments towards the supplementary seventh volume of this work from my gifted coadjutor"⁷.

Bir kısmını aktardığımız bütün bu ifadelerden çıkan sonuca göre Rıza Tevfik, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularından Namık Kemal'den başlayarak önce onun çağdaşları, daha sonra Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî toplulukları da dahil olmak üzere, 1911 yılına kadar uzanan bütün son devir edebiyatını ve bellibaşlı edebî şahsiyetleri ihtiva eden hacimli bir cilt üzerinde çalışmaya başlamış ve yazdıklarının bir kısmını da Fransızca'dan İngilizce'ye tercüme etmesi için Browne'a teslim etmiştir. Aşağıda biraz daha ayrıntılı şekilde göreceğimiz gibi, Rıza Tevfik gerek İstanbul'dan, gerekse Cambridge'den Browne'a gönderdiği mektuplarda, eserin üzerinde çalıştığı ve kaleme aldığı bölümleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermiş, hatta zaman zaman kitabın taslağını bile çıkarmıştır⁸.

⁷ a.g.e., c.VI, London 1909, V-VI.

⁸ Burada eserle ilgili önemli bir ayrıntıyı belirtmek istiyorum. Eserin adı ve önceki ciltlerin muhtevası doğrudan doğruya Osmanlı şiir tarihiyle ilgili olduğu halde, Rıza Tevfik'in yapmış olduğu taslaqlara baktığımızda, bu son cildin sadece XIX. yüzyıl

Browne'in daveti üzerine *A History of Ottoman Poetry* üzerinde daha rahat bir ortamda çalışmak ve gerektiğinde fikir alışverişinde bulunmak için 1910 yılı Temmuz ayı sonlarında Cambridge'e giden Rıza Tevfik, Eylül ayı sonlarına kadar iki aydan fazla bir süre orada kalmış ve bu sırada Cambridge'in sayfiyelerinden Hawkshead'de tatilini geçiren Browne'a çoğu yine bu eser etrafında ortaya çıkan bazı ayrıntılar hakkında bilgiler verdiği yedi mektup göndermiştir⁹.

Rıza Tevfik, Browne'a gönderdiği 19 Ağustos 1910 tarihli ilk mektubunda, birkaç günlüğüne Londra'ya geçtiğinden ve orada Abdülhak Hâmid ve Çerkeşî Halil Halid'le görüştüğünden bahsederek Browne için bazı iltifat-kâr sözlerden sonra, şu cümlelerle de kendisinin Cambridge'de çok güzel çalıştığından söz eder:

"Tabiat-ı feyyâzenin sizin taraflara şâyân güzellik ve ciyâdetten, ağır başlı ve gözü yaşlı sâl-hürde Cambridge dahi bî-nasîb değildir. Burada hele bugün, o kadar pâk, o kadar şâtır ve handenâk bir nûr var ki oturup çalıştığım hücre-i vahdeti âdeta, hayâlimde bir âteşgede zannediyorum ve esâsen mecûsî doğmuş olduğumu olanca nûrâniyyet-i vicdânımla hissediyorum. (...) Benim burada sıkılıp sıkılmadığımı sormakla nezâket buyurmuşsunuz, teşekkür ederim. İngiltere'de bulunup da zât-ı fâzılâneleri gibi bir dosta mâlik olan bir bahtiyar neden sıkılabilir? İşten sıkılmam; çünkü ber-muktezâ-yı tâlî, öteden beri "condamné aux

Türk şiir tarihi olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu cildin içinde Tanzimat, Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî dönemi şairlerinin yanı sıra Hâlid Ziya, Mehmed Rauf, Sâmipaşazâde Sezâi, Nâbizâde Nâzım, Hüseyin Câhid, Ebûzziya Tevfik, Fatma Âliye, Ali Kemal, Ahmed Hikmet, Ahmed Rasim, Hüseyin Rahmi ve Safvetî Ziya gibi hikâye ve romancılarla bir kısım gazetecilere de yer verildiği görülmektedir.

⁹ Aşağıda da görüleceği gibi bu mektuplar "A History of Ottoman Poetry Üzerine Mektuplar: Rıza Tevfik'ten Edward G. Browne'a başlığıyla tarafımızdan notlanarak üç bölüm halinde yayımlanmıştır (*Tarih ve Toplum*, 147, s.132-140; 149, s.277-280; 150, s.336-370). Rıza Tevfik'in mektuplarına cevap niteliğinde Browne da ona bazı mektuplar yazmıştır; ancak Browne'ın Farsça olarak yazdığı ve şu anda elimizde bulunan bu mektuplar Rıza Tevfik'in ölümünden sonra, eşi Nazlı Hanım'ın İstinye'de oturduğu evin bir sel baskınına uğraması sonucu diğer evrakı gibi kısmen zarar gördüğünden, şimdilik bunlardan yararlanmak mümkün olmamıştır. Rıza Tevfik'in Browne'a gönderdiği mektupların asılları ise şu anda Cambridge Üniversitesi kütüphanesinde Browne'ın evrakı arasında bulunmaktadır. Bize bu mektupların fotokopilerini gönderen Prof. John Gurney'e ve büyükbabasının bütün evrakını bize veren sayın Rıza Başikoğlu'na burada bir kere daha teşekkür etmek istiyorum.

travaux forcés""* olanlardanım. Bugünkü işim ise en hoş bir meşgaledir"¹⁰.

13 Eylül 1910 tarihli üçüncü mektubunda ise, Rıza Tevfik'in üzerinde çalıştığı eserle ilgili önemli açıklamalar yaptığını görüyoruz. Rıza Tevfik'in burada vermiş olduğu bilgilere göre bu cildin büyük bir bölümünü yazmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu mektuptaki ifadelerle göre Rıza Tevfik, Namık Kemal hakkında 185, Recâizâde Ekrem hakkında 90, Tevfik Fikret hakkında 121, Hâlid Ziya hakkında 86, Cenab Şahabeddin hakkında 70, Muallim Nâci hakkında 92, Abdullah Cevdet hakkında 36, Ali Ferruh hakkında da 30 sahife yazmış olup bütün bunlar yaklaşık olarak 700 sahife tutmaktadır. Yine aynı mektuptan anlaşıldığı kadarıyla, Rıza Tevfik bu mektubu kaleme aldığı sırada, bu eser için yararlanılmak üzere Abdülhak Hâmid ile Halide Edip'ten bazı önemli bilgiler ihtiva eden birer mektup ile Recâizâde Ekrem hakkında da, İstanbul'dan, Hüseyin Dâniş'ten bir mektup almıştır:

"Burada şüphem yok ki her gün on saat muntazaman yazı yazıyorum ve hiç bir yere çıktığım yok. Kemal 185, Ekrem 90, Fikret 121, Hâlid Ziya 86, Cenab 70, Nâci 92, Abdullah Cevdet 36, Ali Ferruh 30 sahife tuttu ve bunlar tebyîz edildi ki en mühim eşhâstır. Yalnız bunlar arasında Hâmid var ki onunla başım belâda idi, çünkü hiç bir şey alamadım. Bugün tekmil hususî tercüme-i hâlini aldım, hemen bir gün için yani yarın Londra'ya gidip avdet edeceğim, bazı tahkikât ve tashihât için kendini göreceğim. Şu takdirce bir hesap yaptım. Merhûm Gibb'in bir sahifesi 34 satır oluyor ve her bir satır ale'l-vasat on kelime ihtiva ediyor. Bendenizin defterlerim ale't-takrîb 800 sahife tutacaktır. Fakat her sahifesi on dört satır tutuyor ve her satırı ale'l-vasat dokuz kelime ihtiva ediyor. Binâenaleyh mukaddemât ve netice de ilâve olarak bir iki sahife hesaba katılırsa Gibb'in kitabı hacminde takrîben dört yüz seksen sahifelik bir cilt teşkil edecektir ki tafsilât-ı lâzime ve tenkidâtı, terâcim-i ahvâl ve ona müteallik mühim vukuâtı da hâvi olacağı gibi en mümtaz ve en mühim âsârdan da bir hayli emsileyi câmî bulunacaktır. Tashih ve temyiz edilmiş parçalar birer hususî fihrist ile bugün hazırlanmıştır, emir buyurulursa hemen takdim edebilirim.

* "Ağır işte çalıştırılmaya mahkum olmuş .

¹⁰ "Rıza Tevfik'ten Edward G. Browne'a Mektuplar (2), *Tarih ve Toplum*, 149(Mayıs 1996), 277.

Halide Hanım'dan uzun ve mühim tafsilâtı hâvi bir mektup ile Hüseyin Dâniş'ten Hâmid ve Ekrem hakkında ciddi mülâhazât-ı tenkidiyeyi hâvi mektup aldım, çok memnun oldum. "Lettres de femmes" * kısmı da ikmâl olunmuş gibidir..." 11.

Rıza Tevfik, 18 Eylül 1910 tarihli dördüncü mektubunda, yine üzerinde çalıştığı eserden bahsederek, eserin yazılma seyrinden çok memnun olduğunu ve eseri mümkün olduğu kadar "tashih ve ta'dil" ettiğini belirterek, Browne'dan hazırladığı kısımları İngilizce'ye tercüme etmesini rica eder. Browne'ın bu zahmetine karşılık kendisi de onun herhangi bir eserini Türkçe'ye çevirmek ve yayımlamak arzusundadır:

"...Eserden çok memnunum. Ziyâdesiyle tashih ve ta'dil ettim, her halde zât-ı âlîniz bunu İngilizce'ye lütfen tercüme etmelisiniz. Bendeniz de sizin bu zahmetinize bedel hangi eserinizi arzu buyurursanız onu Türkçe'ye tercüme eder ve tasvir-i âlînizle tab'ettiririm, sâir âsâr-ı mu'teberiniz hakkında da bir hulâsa veririm. Bu iş kadar o terciüme zahmetli olmaz ve inşallah gelecek seneye kadar hazır olur. Zaten elimde başka bir mühim iş yoktur. Bu suretle zahmetinizi ödemeğe gayret etmiş olurum efendim" 12.

Rıza Tevfik, 21 Eylül 1910 tarihli beşinci mektubunda ise, *A History of Ottoman Poetry* ile ilgili olarak günde ortalama on saat çalıştığını ve yaklaşık 45 sahife yazdığını belirtmekte; esere ayrıca Voltaire ile aynı seviyede gördüğü Direktör Âlf Bey ile Hersekli Arif Hikmet'in biyografilerini ilâve ettiğini ifade etmektedir:

*"...Kitaba bazı ilâveler yaptım ki daha kâmil olmasına yardım eder zanneleyim. Kemal Bey'in muâsırîninden bir Âlf Bey vardı fakat âsârı mahv ve nâbud olmuş zannediyordum ve me'yus oluyordum. Çünkü Kemal Bey'in arkadaşlarından olan bu zât o kadar "esprit" sahibidir ki Türkler'de Voltaire'in aynıdır. En güzel eserini bu defa dostlarımdan biri işâret etti ve henüz bir mecmuada tab' olunmuş nüshasını gösterdi. Pek memnun oldum ve derc ettim. Bu eser kinâye tarzında emsâlsizdir.** Sonra tafsilâtını veririm. Eski*

* "Kadın muharrirler

11 a.g.y., 278.

12 a.g.y., 279.

** Burada söz konusu edilen eser mizahî bir sözlük olan *Lehçeti'l-hakâyik*'tir.

tarzda yazan meşhur muâsırîni de zikrettim ve içlerinde en mühimi ve Kemal ve Şinasi'nin hürmetine mazhar bulunanı Arif Hikmet Bey için de beş on sahife yazdım ve iki eser-i şi'rini de derc ettim. Kitaptan pek memnunum. Günde ale'l-vasat kırk beş sahife tashih ve temyiz ve tahrir ettiğimi hesâb eyledim. Her hâlde ciddi olmaktadır. Bittabî nazar-ı ârifânelerine bîgâne değildir ki bu hizmet-i nâci-zânem bir menfaât-ı maddiyye mülâhazasına mebnî deruhte edil-memiştir. Onun için sahifelerin adedini ölçerek tartarak yazmadım. Ne kadar ve nasıl iktizâ ederse öyle yazmağa çalıştım. Hattâ hâlim vaktim, param müssâid olsaydı burada oturur, tab'ı hususunda zât-ı nâzikânelerine zerre kadar rahatsızlık vermemeğe çalışırdım ve biz-zat her hizmetine takayyüd ederdim. Fakat ne çâre ki buradaki ha-yat-ı misafirânem mahdud ve mukadderdir. Lâkin artık ciddi bir meşgalem olmadığı için her emrinize cevâb ve izâhât vermek ve sâir hususâtta iktizâsına göre hizmet etmek bâbında bu sene daha muntazam ve râbitalı davranabileceğimden eminim. Zâten kabahat bendenizde değildi, zira burada hiç bir yere çıkmayarak on saat çalışıyorum ve her gün üç dört mektub muntazaman gönderebiliyorum. (...)

Tercüme olunmak üzere âsâr-ı âlfnizden İran Tarih-i İnkılâbı'nı¹³ tayin ve tercih buyurduğunuza memnun oldum, zira bendenizin dahi fikrimden geçen, en evvel o kitabı tercüme etmekte. Şu sırada actualité'dendir. İnşallah bendeniz onu ahsen-i vech üzere tercüme eder ve bir de mukaddime yazarım. Her hâlde bu hususa dâir mektublaşırız efendim"¹⁴.

Rıza Tevfik 23 Eylül 1910 tarihli altıncı mektubunda yine eserden ve çalışma temposundan bahsederek, Gibb'in, eserin planına dahil etmediği bazı yeni isimler ilâve ettiğini belirtir; fakat gerekirse bunlar üzerinde oturup beraberce karar verebileceklerini de söyler:

"...Tarih-i Edebiyat'tan memnunum, hattâ zannıma göre lüzumundan bile fazla ma'lûmat ve izâhât var. Merhum Gibb'in proğ-ramı henüz kat'î olmadığı için pek mahdud idi ve birçok erbâb-ı kalemin isimleri yoktu; tabîî onları nazar-ı dikkate alıp programı tevsî etmek iktizâ ediyordu ki bendeniz de öyle yaptım. Bu kitapta isimleri geçen mühim şâirler için zât-ı âlfnize ayrı ayrı birer mektub

¹³ Kitabın orijinal adı *The Persian Revolution of 1905-1909*'dir (Cambridge 1909).

¹⁴ a.g.y., 279.

ile izâhât vereceğim ki zahmet çekmeyesiniz. Şâyet ta'dili iktizâ eder bir cihet, bir madde olursa emir ve ihtâr-ı alflerine göre o ciheti tebdil ve ta'dil ederim. (...) Geçen mektubumda âsâr-ı aliyyeleriyle onlardan birinin tercümesi hakkında ve tasviriniz hakkında ma'ru-zât ve istirhâmâtımın cevâbını bekliyorum" ¹⁵.

Rıza Tevfik Cambridge'de bulunduğu sırada oradan İstanbul'a karısı Nazlı Hanım'a göndermiş olduğu mektupların bazılarında yine üzerinde çalıştığı bu eserden çeşitli vesilelerle söz etmiş ve ona da eserle ilgili bazı kısa bilgiler vermiştir. Rıza Tevfik'in Nazlı Hanım'a gönderdiği ve şu anda elimizde bulunan mektuplarda eserle ilgili verdiği bilgileri kısaca şu şekilde aktarabiliriz:

"...Burada fevkalâde mazhar-ı muhabbet ve hürmet olmaktadır. Beni pek iyi tanıyorlar ve itibar ediyorlar. Birçok mühim profesörler ziyâretime geldiler ve beni evlerine yemeğe davet ettiler. Her yer, her mekteb, her kütüphâne benim için açıktır. Profesör Browne herkese tavsiye etti. Pek iyi çalışıyorum ve işim bitmek üzere. Yakında kat'î bir sûrette sana haber vereceğim güzelim. Merak etme, her hafta lâ-akal iki mektubumu alacaksın; biraz para versin diye nâşire yazdım. Bana keyfiyeti bildir. Ve keder etme, mutlaka buradan göndereceğim, Browne'dan haber bekliyorum, yazdım. Sıkılma...¹⁶.

"...Ben bir haftadır İngiltere'nin şimâl tarafında Profesör Browne'ın sayfiyesinde idim. Dün geldim. Oraya, yazdığım şeyleri mukâbele edip tashih eylemek için vâki olan davet üzerine gitmişim. Dünyada bu kadar güzel, bu kadar şâirâne yerleri bir tarafta görmedim. (...) Geleceğim zamanı soruyorsun. Burada yazı yazmaktan başka işim yok. Bitiyor, yakında inşallah geleceğim ve Marsilya'dan vapura bindiğim zaman sana telgraf çekeceğim¹⁷.

Rıza Tevfik İngiltere'den döndükten sonra Browne'a İstanbul'dan gönderdiği mektuplarda da yer yer eserden ve eserle ilgili çalışmalarından bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Meselâ 12 Aralık 1910 (29 Teşrîn-i sâni 1326) tarihli mektubunda, uzun uzadıya parlamentodaki siyasî gerginlikten söz ettikten sonra konuyu yine esere getirerek, kendisinin İstanbul'daki siyasî kar-

¹⁵ a.g.y., 280.

¹⁶ 18 Ağustos 1910 tarihli mektuptan.

¹⁷ 2 Eylül 1910 tarihli mektuptan.

gaşa içinde dahi *A History of Ottoman Poetry* ile ilgisini kesmediğini ve her fırsatta onunla meşgul olduğunu ifade etmiştir. Rıza Tevfik'in burada verdiği bilgilerden, Abdülhalim Memduh, Ali Ferruh, Nâbizâde Nâzım, Abdullah Cevdet, Hüseyin Dâniş ve Mehmed Emin'e ait olan bölümleri de tamamladığı ve elinden çıkan bu bahisleri en kısa zamanda Browne'a takdim edeceği anlaşılmaktadır:

*"İşlere gelince yolundadır: Abdülhalim Memduh, İbrüreşşad Ali Ferruh, Nâbizâde Nâzım, Abdullah Cevdet, Hüseyin Dâniş, Türkçe Şiirler sahibi Mehmed Emin Bey tamâmen temiz edilmiştir, bu hafta zarfında behemehâl takdim olunacaktır"*¹⁸.

Buraya kadar naklettiğimiz bizzat Browne ile Rıza Tevfik'in kaleminden çıkan bu ifadelerden ayrı olarak, şimdi de daha sonraki tarihlerde yayımlanan ve Rıza Tevfik'in *A History of Ottoman Poetry*'nin yedinci cildini telif ettiğine dair yazılanları doğrulayan birkaç kaynak daha göstermek istiyoruz.

1912 yılında Hürriyet ve İtilâf Fırkası tarafından Rıza Tevfik'in hakkında yayımlanan küçük bir kitapçığın son sahifelerinde, onun edebî çalışmalarından bahsedilirken şöyle bir açıklamaya yer verilmiştir:

*"İngiltere müsteşrikîninden müteveffâ Mr.Gibb'in yazmış olduğu Tarih-i Edebiyat'ın son ve altıncı cildi yazılmadan müellifi vefât edince, bir hey'et-i müsteşrikînden mürekkebe olan mütevelliler cemiyeti bu kitabın ikmâlini Doktor'a havâle etmişlerdi. Doktor, bu uğurda üç sene çalışmış ve dört yüz elli sâhifelik bir kitab vücuda getirmiştir ki Kemâl Bey merhum dahi dâhil olduğu hâlde Fecr-i Âtî Mektebi'ni de şâmil olan son devr-i edebînin kâffe-i safahâtını câmidir"*¹⁹.

Burada yazılanları, *Nevsâl-i Millî*'de arkadaşı Abdullah Cevdet'in biyografisini kaleme alan Rıza Tevfik'in kendisi de tekrarlar. Rıza Tevfik buradaki makalesinin baş tarafında şunları söyler:

"Müteveffâ meşhur Gibb'in beş büyük cilt üzerine yazıp da ikmâline muvaffak olamadığı Eş'âr-ı Osmâniye Tarihi'nin altıncı ve son cildini tertib ettiğim zaman Doktor Abdullah Cevdet Bey'e o

¹⁸ "Rıza Tevfik'ten Edward G. Browne'a Mektuplar (3), *Tarih ve Toplum*, 150 (Haziran 1996), 368.

¹⁹ *Feylesof Rıza Tevfik* (Hürriyet ve İtilâf Fırkası neşriyatından), İstanbul 1328, 16.

kitabında bir mühim yer göstermiştim. O uzun mütalâa-i tenkidiyeyi burada pek muhtasar olarak arz edeceğim...²⁰.

Yine buna benzer ifadelere, yıllar sonra asistanlarıyla beraber *A History of Ottoman Poetry*'nin ilk cildinin birinci kısmını *Osmanlı Şiir Tarihi* adıyla Türkçe'ye çeviren Halide Edib Adıvar'ın kitabın baş tarafında yayımlanan önsözünde de rastlarız. Halide Edib burada isim vermeksizin şunları söyler:

"...Bundan dolayı Gibb'in kendi zamanından başlayan, Türk'ün garba döndüğü, yani asıl benliğini bulmağa azmettiği devre karşı derin bir ilgi göstermiştir. Fakat yirmi küsur seneyi eski edebiyatı tedkikle geçirdikten sonra, kendini candan alâkadar eden yeni safhaya başlar başlamaz ölmüştür. Bu son devir hakkında Gibb'in tam olarak bıraktığı Şinasi ve Ziya Paşa'dır. Profesör Browne, dostu öldükten sonra Namık Kemal ve muakkiplerini ve Servet-i Fünun mektebini yazdırmak için Türkler'e müracaatını -ve belki siyasî sebeplerden dolayı- buna nasıl muvaffak olamadığını mukaddimelerinde anlatır²¹.

Burada bütün bunlardan ayrı olarak şimdi de, Rıza Tevfik'in evrakı arasından çıkan ve konuyla doğrudan ilgili bazı mektuplar üzerinde durmak istiyorum.

²⁰ *Nevsâl-i Millî*, Dersaadet 1330, 99.

²¹ *Osmanlı Şiir Tarihi*, c.I, Kitap 1, İstanbul 1943, XII. Halide Edib burada ayrıca Gibb'in eserini kendisinden önce tercüme eden Fuad Köseraif'in çalışmasından da şu cümlelerle bahseder: "*Osmanlı Şiir Tarihi*'nin henüz bir tercümesi basılmamış olmakla beraber, edebiyatçılarımızdan bazıları onu aslından okumuş, yahut okutturarak bir fikir edinmiş olmaları tabiidir. Bunlar arasında Fuad Raif bunu tam olarak tercüme etmiş, eski harflerle basılması tekrarr ettiği halde basılamamıştır. Bu eski tercümenin büyük bir kısmı, yazma olarak Edebiyat Fakültesi'ndedir. Sarfedilen emeği takdir emek lâzımdır. Fakat lisan itibariyle çok eski olduğu gibi, tercümede de tutulan yol bizimkinden başkadır. Bu eski tercümenin en dikkate değer kısmı Dr. Rıza Tevfik'in tashihinden geçmiş olan, tasavvuf bahsine taallük eden birinci bâbidir. Bunu dikkatle okuduk. Fakat, hattâ bunu da üniversite mahsulü neslin bile zor anlayabileceği şekilde bulduk (a.g.y., XVII). Fuad Köseraif'in tercümesinden, *A History of Ottoman Poetry*'nin VI. cildinin sonunda Gibb ve eser hakkında mufassal bir inceleme yazan Gibb'in ve Browne'in mesai arkadaşı Çerkeşzâde Halil Hâlid de bahseder (bk. a.g.e., London 1909). Bu tercüme hakkında ayrıca bk. Abdullah Uçman, "Rıza Tevfik'e Mektuplar VI: Fuad Köseraif, Midhat Cemal ve Orhan Seyfi Orhon'dan", *Tarih ve Toplum*, 142(Ekim 1995), 218, 220, 223.

Anlayabildiğim kadarıyla Rıza Tevfik bir yandan II. Meşrutiyetin ilânı, ardından 31 Mart Vak'ası gibi siyasî olaylar arasında boğuşurken, bir yandan da üzerine aldığı bu büyük ve önemli iş için bazı ön hazırlıklara girişir. Rıza Tevfik'in evrakı arasında dağınık bir şekilde bulduğumuz bir kısım mektup ve müsveddelere bakarak, onun adı geçen cildi yazmaya başlamadan önce o sırada hayatta bulunan bazı şair ve yazarlara veya onların yakınlarına bizzat başvurmak suretiyle onlardan, kendilerinin veya yakınlarının biyografileri ve edebî faaliyetleriyle ilgili bir takım bilgiler istemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Rıza Tevfik'in evrakı arasından çıkan bu konuyla ilgili mektupların en hacimli ve en önemlisi Ali Ekrem'in mektubudur. 25 Temmuz 1910 tarihinde yazılmaya başlanıp ancak 31 Temmuz'da tamamlanabilen ve Rıza Tevfik'in İngiltere'de bulunduğu günlerde oraya gönderilen otuz üç sahife uzunluğundaki bu mektubun, muhtevassından, adı geçen eserle ilgili olarak Rıza Tevfik'ten gelen bir istek üzerine yazıldığı anlaşılmaktadır²². Rıza Tevfik, hazırlamakta olduğu eserin Namık Kemal, Abdülhak Hâmid, Recâizâde Ekrem ve Muallim Nâci ile ilgili bölümünü kaleme almadan önce, hem babası Namık Kemal'le hem de kendisinin de içinde bulunduğu Edebiyat-ı Cedîde topluluğuyla ilgili olarak ilk elden bilgi edinmek amacıyla Ali Ekrem'e baş vurmuştur. Rıza Tevfik, muhtemelen bu mektuptakiler de dahil olmak üzere, Ali Ekrem'in vermiş olduğu bilgi, belge ve babasına ait müsveddelerden büyük ölçüde yararlanmış, hattâ bunu eser için kaleme almış olduğu ve yine evrakı arasından çıkan, bizim burada fotokopisini ve tercümesini verdiğimiz Fransızca önsözde de açıkça belirtmiştir. Öyle anlaşıyor ki bu mufassal mektup, ana hatlarıyla Tanzimat devri, ama asıl kendisinin de aralarında bulunduğu Edebiyat-ı Cedîde topluluğunun teşekkülü, zamanla bu hareketi meydana getirenler arasındaki anlaşmazlıklar, nihayet grubun dağılışı ve arkasından kurulan Fecr-i Âtî topluluğu hakkında Rıza Tevfik'in istemiş olduğu bilgiler üzerine kaleme alınmıştır. Zaten mektupta Ali Ekrem de: "Benden birçok şuarâmız hakkında mütalâa istiyorsunuz!" ve "Bir de son tekâmül-i edebiyemiz hakkında da malûmat istersiniz değil mi?" derken, Rıza Tevfik'in bu doğrultuda bir istekte bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır.

²² Adı geçen mektup tarafımızdan notlanarak bir inceleme ile birlikte *Edebiyat-ı Cedîde'ye Dair Ali Ekrem'den Rıza Tevfik'e Bir Mektup* (İstanbul 1997) adıyla bir kitap halinde yayımlanmıştır.

Rıza Tevfik'in evrakı arasından çıkan 28 Ağustos 1910 tarihli üç sahifelik diğer bir mektup ise Marsilya konsolosu İsmail Hakkı imzasını taşımaktadır²³. Kendisi de bir şair olan, ayrıca Recâizâde Ekrem, Muallim Nâci, Şemseddin Sâmi ve Cevdet Paşa hakkında monografileri de bulunan Âlişanzâde İsmail Hakkı, mektubunda, oldukça mütevâzı bir ifade ile şairliği ve yazarlığı yıllar önce bırakmış olduğunu belirterek şiirlerinden bahsedilmesini istememekte, böyle bir eserde mutlaka kendisinden söz edilmek gerekiyorsa münekkittliğinden bahsetmenin daha uygun olacağını dile getirmektedir. Mektup yazarı, muhtemelen muhatabı Rıza Tevfik'in isteği üzerine, mektubun devamında Servet-i Fünun ekolü ile bu ekol mensupları arasında özellikle Cenab Şehabeddin ile Tevfik Fikret hakkında da bazı değerlendirmeler yapmaktadır²⁴.

Rıza Tevfik'in evrakı arasından bunlardan başka, Ali Kâmi (Akyüz) tarafından babası İsmail Safâ ile genç yaşta ölen amcası şair Ahmed Vefa ve kendisiyle ilgili 10-15 sahifelik bir makale ve şiir örnekleri; Hüseyin Suad (Yalçın) tarafından kaleme alınmış sadece kendi biyografisinin anlatıldığı bir mektup-makale ile birkaç şiir örneği ve Fâzıl Ahmed (Aykaç) tarafından yazılmış kendi şiirleriyle ilgili bir mektup çıkmıştır²⁵.

*

Artık yukarıdan beri herhangi bir şüphe ve tereddüde yer kalmayacak şekilde sıralamış olduğumuz bütün bu beyan, şahadet ve deliller, Rıza Tevfik'in *A History of Ottoman Poetry*'nin yedinci cildini meydana getirecek olan bölümü Namık Kemal'den başlayarak 1910'lu yılların edebî faaliyetlerine kadar telif etmiş olduğunu, hatta Fransızca kaleme aldığı bazı kısımları İngilizce'ye tercüme etmesi için dostu Edward G. Browne'a teslim ettiğini dahi açıkça ortaya koymaktadır.

²³ Âlişanzâde İsmail Hakkı üzerine daha geniş bilgi için bk. M. Orhan Okay, "Eldem, İsmail Hakkı", *DİA*, XI, İstanbul 1995, 21-22.

²⁴ Elimizde bulunan bu mektup önümüzdeki günlerde yayımlanacaktır.

²⁵ Bu müsveddeler de, üzerinde çalışıldıktan sonra yayımlanacaktır. Süleyman Nazif tarafından bu eserde yayımlanmak üzere 5 Şubat 1911 tarihinde Kastamonu'dan kaleme alınan mektup ise yayımlanmıştır (bk. Muhammet Gür, "Süleyman Nazif'in Hususi Mektupları", 5 nolu mektup, *M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8(1997), 215-217. Ayrıca bkz. Abdullah Uçman, "Kendi Kaleminden Hüseyin Suad Yalçın", *Tarih ve Toplum*, 177(Eylül 1986), 145-147.

Öte yandan 1910 yılı sonlarında Meclis-i Mebûsan'da artık kılıçlar çekilmiş ve Meşrutiyet adına çeşitli zorbalıklara kalkışan İttihatçılar'a karşı parlamento çatısı altında yeni bir muhalif grup oluşmaya başlamıştır. İşte böyle bir ortamda Rıza Tevfik'in de adı geçen grubun içinde ve ön saflarda yer aldığını hatırlarsak²⁶, 1911 yılından itibaren yeni bir siyasî mücadele döneminin başladığı İstanbul'da Rıza Tevfik'in ister istemez içine girdiği siyasî hava dolayısıyla²⁷, muhtemelen, eserin geri kalan pek az bir kısmını telif edememiş olduğunu düşünebiliriz. Hatta elimizdeki belgeler Rıza Tevfik'in bu eserle meşguliyetinin tarihe "Sopalı Seçimler" adıyla geçen ve Gümülcine Vak'ası'nın meydana geldiği 1912 yılında da devam ettiğini göstermekte, Browne ile Rıza Tevfik arasındaki muhaberenin Temmuz 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine kesildiği anlaşılmaktadır²⁸.

Burada asıl üzerinde durmamız gereken husus şudur: Rıza Tevfik'in yazıp da tercüme etmesi için Browne'a teslim ettiğini söylediği metinler daha sonraki yıllarda herhangi bir şekilde yayımlanmamıştır. Bu durumda, gerek Browne'a teslim edilen, gerekse telif edildiği belirtilen kısımlar ne olmuştur? Rıza Tevfik yazdıklarının tamamını Cambridge'e, Browne'a göndermiş midir, yoksa bunlar elinde mi kalmıştır? Bu soruların cevabı da henüz net bir şekilde verilememiştir. Çünkü Rıza Tevfik'in ailesi tarafından bize verilen terekesinden sadece Abdülhak Hâmid, İsmail Safâ ve Tevfik Fikret ile ilgili Fransızca yazılmış bazı müsveddelerle Fecr-i Âtı topluluğunun ele alınıp incelendiği altmış sahifelik yine Fransızca kaleme alınmış bir defter ve değişik zamanlarda not edildiğini tahmin ettiğimiz, eserde yer alacak isimlerle ilgili taslak mahiyetinde birtakım fihristler dışında herhangi bir şey çıkmamıştır. Bundan başka bir de, eser sanki tamamlamış gibi, bunu Gibb'e ithaf ettiğini belirten Türkçe kısa bir takdim yazısı (bkz. Ek-2) ile yine esere bir

²⁶ Bu sırada sürekli tehdit edilmesine rağmen muhalefetten vazgeçmeyen Rıza Tevfik, Hizb-i Cedîd'in hemen arkasından İttihat ve Terakkî'den ayrılan Hizb-i Terakkî grubu içinde yer alırsa da, kısa bir süre sonra en güçlü muhalefet grubunu meydana getiren Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurucularından biri olur (bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.I, İstanbul 1984, 263-264; Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul 1990, 48-49).

²⁷ Rıza Tevfik, Şubat 1912'de Büyükada'da verdiği bir konferans bahane edilerek İttihatçılar tarafından hapse atılmış ve yirmi beş gün kadar Bekirağa Bölüğü'nde hapse kalmıştır (Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, 149-150).

²⁸ J. Gurney, "E.G. Browne and the Iranian Community in Istanbul", 161.

nevi önsöz olmak üzere Fransızca olarak yazılmış dokuz sahifelik ayrı bir yazı çıkmıştır (bkz. Ek-1)²⁹.

Sıralamaya çalıştığımız bütün bu bilgi ve belgeler doğrultusunda, ihtiyatı yine de büsbütün elden bırakmadan şunu söyleyebiliriz: Eli kalem tutan herkesin çok iyi bildiği gibi, bir eser tamamlanmadan önce onun önsöz veya giriş bölümü yazılmaz; bütün bunlar bir eser bitirildikten sonra yazılacak en son kısımlardır. Şu anda elimizde esere ait içindekiler kısmı ile müellifin Fransızca olarak kaleme aldığı bir önsözü bulunduğu göre, eserin tamamlandığına hükmetmemiz pek de yanlış olmaz kanaatindeyim.

Bir kısmının fotokopilerini de vereceğimiz söz konusu bazı müsveddeler dışında Rıza Tevfik'in bize intikal eden terekkesinden meselâ daha önce rakamlarla belirtilen Namık Kemal, Recâizâde Ekrem, Hâlid Ziya ve Cenab Şahabeddin'e ait yazıldığını söylediği kısımlardan herhangi bir şey çıkmadığı gibi, P. Chelkowski'nin tesbitine göre de, Browne'in ölümünden sonra Cambridge'de uzun yıllar çalıştığı Pembroke College'a intikal eden ve tasnif edilen evrakı arasından da şu ana kadar bu eserle ilgili herhangi bir müsvedde çıkmamıştır³⁰.

²⁹ Ek olarak yayımladığımız bir nevi önsöz mahiyetindeki bu yazıyı Fransızca'dan Türkçe'ye çeviren Sayın Prof. Dr. Zeynep Kerman'a burada teşekkür etmek istiyorum. Adı geçen fihristlerden birinde eserle ilgili şöyle bir taslak yapılmıştır:

Fihrist-i kitab

İthaf, Gibb'in nâm-ı muhteremine

Mukaddime

Birinci bâb: Kemal: Tercüme-i hâli, şahsiyet-i edebiyesi, nüfuz ve hizmeti.

İkinci bâb: Ekrem: Tercüme-i hâli, şahsiyet-i edebiyesi, nüfuz ve hizmeti.

Üçüncü bâb: Hâmid: Tercüme-i hâli, şahsiyet-i edebiyesi, nüfuz ve hizmeti.

Dördüncü bâb: Kemal ile muâsır bazı kudemâ: Ârif Hikmet Bey (un retourdataire), Müşîr Kâzım Paşa.

Beşinci bâb: Sâmipaşazâde Sezâyi, Ebüzziya Tevfik.

Altıncı bâb: Edebiyat-ı klâsikiyenin ihyâsına teşebbüs: Nâci ve oynadığı rol, Nâci'nin dâvâsı ve esbâb-ı itirazı, tesiri.

Yedinci bâb: Bazı müstakil şairler: İbnüreşşad Ali Ferruh, Abdülhalim Memduh, Nâbizâde Nâzım. Üç kardeşler: Safâ, Vefâ, Kâmi. Ali Kemal, Abdullah Cevdet.

Devr-i cedfdin bir yeni safhası: Edebiyat-ı Cedfde

Mülâhâzat-ı umumiye

Hâlid Ziya, Fikret, Cenab, Fâik Âlf, İbrahim Cehdî, Hüseyin Suad, Hüseyin Sîret

Câhid, Mehmed Rauf, Ahmed Hikmet, (Ali) Ekrem (un dissident)

³⁰ "Edward G. Browne's Turkish Connexion , BSOAS, 33-34.

Benim edindiğim kanaate göre, önemli önemsiz her türlü mektubu, herhangi bir yazılı kâğıdı, belgeyi, çocuklarının karnelerine hatta tramvay pasolarına varıncaya kadar hemen her şeyi muhafaza eden Rıza Tevfik'in, kendi elinden çıkmış böyle önemli bir esere ait müsveddeleri zayi ettiğini düşünmek bile abestir. Bu durumda, büyük bir ihtimalle Browne'a gönderdiği anlaşılan bu müsveddelerin bir gün Browne'ın evrakının muhafaza edildiği Cambridge'de ortaya çıkacağını ümit etmekten başka bir ihtimal görünmemektedir.

EK-1

Yazarın Önsözü

Üç buçuk yıl kadar önce, müteveffa Mr. E. J. W. Gibb'in maalesef bitiremediği Osmanlı Edebiyatı Tarihi adlı dev eserini tamamlamak gibi son derece güç bir işi kabul etmiştim.

Değerli dostum Prof. E. G. Browne'in beni son derece gururlandıran teklifine müsbet cevap verirken, üstlendiğim büyük sorumluluğun da bilincindeydim.

Eski rejimin şartlarından kaynaklanan sayısız müşküllerin başında, ilk elden malzemelere ulaşmak zorluğu zaman zaman çalışmamı sekteye uğrattı. Bu durumda, Osmanlı edebiyatı sahasındaki on beş yıllık sabırlı ve dikkatli incelemelerim yegâne dayanağım ve güvencem oldu.

O zamandan beri devam eden bu çalışma zaman zaman aksadı, zaman zaman bazı üzücü sosyal ve siyasî şartlarla âni kesintilere uğradı.

En büyük güçlük beni özellikle ilgilendiren son dönem edebî eserlerin piyasada olmayıştı, zira bunlar idarece kesin olarak yasaklanmıştı. Bu durumda bazı arkadaşlarımı ziyaret etmek ve onların evinde bu eserler üzerinde gizlice çalışmak zorunda kaldım. Böylece çok sayıda malzeme toplayabildim ve yine bu yüzden, bana son derece cömert ve iyi davranan dostlarımın evleri polis tarafından arandı.

İttihad ve Terakkî Fırkası'nın İstanbul'daki faal üyelerinden biri olduğum için, vahim durumu göz önüne alarak, "eser"i bir süre kenara bırakmak zorunda kaldım.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, bütün gayret ve ve mesaimi vatandaşlık görevimi yerine getirmeğe hasrettim. Bu da benim zarurî olarak edebiyatla uğraşmamı engelledi. İşte iki yıldan fazla bir zamandır mebûsum ve bütün zamanımı ve mesâimi oraya sarfetmekteyim.

Boş vakitlerimde ve özellikle tatillerde, o da bir noktaya kadar, bana büyük bir üzüntü ve kaygı veren eseri bitirmek için vakit ayırabilmekteyim.

Eğer değerli İngiliz okurlarım bu eserin hangi ağır sosyal ve siyasî şartlar altında tasarlanıp yazıldığını göz ardı etmezlerse, çektiğim yorgunluk en büyük mükâfatımı bulacaktır.

Türkler, böyle bir durumda kendilerini affetirmek için şöyle derler:

"Bu gibi durumlarda bir görevi başarmak, yangından mal kaçırmağa benzer!"

Gerçekten de benim için durum bu oldu. İşte bu yüzden, kudretim nisbetinde bu eserin temelini oluşturan edebiyat meseleleri ve eserlerini tanımak ve münakaşalarını yapmakla ve edebî gelişmemizin belli başlı âmilleri olan yazarlarımızı değerlendirmekle yetindim. Bu yüzden de üslûba pek özen göstermedim. Benim gibi bir yazarın süsle uğraşacak zamanı yoktur.

Bu eserin meydana çıkmasında, özellikle vesika toplarken bana kolaylık gösteren arkadaşlarıma şükran borçluyum.

Her şeyden önce Cambridge'de meşhur müştüşrik, değerli dostum Prof. E. G. Browne'a Fransızca yazılmış olan bu eserin bütün tercümesini büyük bir istekle üstlendiği için çok teşekkür ederim.

Bana büyük bir misafirperverlik gösteren ve geçen sene iki buçuk ayımı Cambridge'de huzur içinde çalışabilmem için gerekli her türlü imkânı sağlayan da odur.

Bulduğu resmî vesikaları ve son derece değerli fermanları bana vermek lütfunda bulunan sâbık Sadrazam Hilmi Paşa'ya,

verdiğim zahmetlerden dolayı şükranlarımı arzederim. Ancak bu sâyede eserimde kronolojik ve biyografik hatalara düşmekten kurtuldum.

Meşhur şairimiz Kemal Bey'in damadı Menemenlizâde Rifaat Bey ile oğlu Ekrem Bey'e, eski rejimin bütün baskılarına rağmen büyük yazarın yayımlanmamış eserlerini görmeme müsaade etmelerinden dolayı teşekkür borçluyum.

Biyografik notlar ve bazı nadir eserler için, Türkiye'de bu sahadaki yetkisi herkesçe bilinen dostum Faik Reşad Bey'e müracaat ettim.

Bulgurluzâde'nin hârikulâde antolojisi, hiç bir yerde bulamadığım bazı şahaserleri bana tanıttı.

Şu halde, benimki kadar şerefli İngiliz kamuoyuna mütevâzîâne arzettiğim bu eser, pek çok değerli şahsın katkısı ve işbirliğiyle vücut bulmuştur.

Bu şahsî tecrübeden sonra, müteveffa Mr. E. J. W. Gibb'in bütün hayatına mal olan eserini olağanüstü bir şey olarak telâkki ettiğime kimse hayret etmemelidir.

Şubat 1911

Dr. Rıza Tevfik

Edime Mebusu

Constantinople - Bebek

EK- 2

Préface de l'auteur.

(1) Il y a peut-être plus de trois ans et demi que j'avais accepté la tâche — si difficile pourtant — de compléter par un dernier volume (l'histoire de la littérature ottomane) cette œuvre magistrale et unique dans son genre que son regretté auteur Mr E. J. W. Gibb n'avait malheureusement pas pu achever. J'avais parfaitement conscience de l'énorme responsabilité que j'endossais en répondant affirmativement à l'appel de mon très estimé Ami M^r le professeur E. J. Bronne qui m'avait honoré de sa confiance. Sachant bien les immortelles

(2) à l'élaboration de cette œuvre que je présente humblement à l'honorable ~~public~~ public anglais comme mienne. Après cette expérience personnelle il ne faut pas s'étonner si je considère comme extraordinaire l'œuvre qui a coûté toute une vie de labeur et d'étude au très regretté Mr E. J. W. Gibb.

Dr Rıza berrütü
Député d'Andrinople.

Cousule. — Bebek.

Fevrier 1911.

Dédicace.

بواثر ناھنری ، درین بر حسن شکران ایله

(الیاس جان ویلکنسن گیپ)

نام محترمه اتحاف ایدییورم . مؤلف موی ایله
 بوتون عمرینی صرف ایدرک و جوده کتیردیگی
 اثر مجل ایله وطن عثمانی نك انک شرفی
 اولادندن صدود او طدر . تاریخ متحرک
 الی مهم بر فصلانی یازموه انجوه اوکا نصیب
 او طدر . گیپ نامی ارتوه اعظم عثمانیه
 صره سنه کدی . مولا رحمت ایلین !...

İTHAF

Bu eser-i nâcizi, derin bir hiss-i şükrân ile

"Elias John Wilkinson Gibb"

*nâm-ı muhteremine ithâf ediyorum. Müellif-i mumâileyh bütün
 ömrünü sarf ederek vücûda getirdiği eser-i mübeccel ile vatan-ı
 Osmâni'nin en şerefli evlâdlarından ma'dûd olmuştur. Tarih-i
 medeniyetimizin en mühim bir faslını yazmak ancak ona nasîb
 olmuştur. Gibb nâmı artık eâzım-ı Osmâniye sırasına geçti. Mevlâ
 rahmet eylesin!...*